

САФАРНОМАЛАРДА БАДИЙЛИК ВА ХУЖЖАТЛИЛИК СИНТЕЗИ: ТАҲЛИЛИЙ ХАРАКТЕР ВА ЖАНР ПОЭТИКАСИ

Табисханов Нурсултан Туреханович

Қорақалпоқ давлат университети докторанти

e-mail: Tabisxanov1496@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21055071>

Адабиётшунослик контекстида саёҳат адабиёти (travel writing) ўзининг қоришиқ, яъни гибрид табиати билан ажралиб турадиган феномендир. Мазкур жанр тузилмавий жиҳатдан икки муҳим мезон — қатъий фактологик ҳужжатлилик ҳамда бадиий тўқима (фиктивлик) мувозанатига асосланади. Сафарноманинг эстетик қиммати ижодкорнинг реалликни қай даражада юқори маҳорат билан бадиий образ даражасига кўтара олиши билан белгиланади. Саёҳат адабиёти шунчаки кўрилган жўғрофий маконларнинг тавсифи бўлмай, балки уларнинг муаллифлик субъектив қарашлари, маданий-маърифий тажрибаси ва эстетик идрок филтридан ўтиб, китобхон учун янги мазмундаги оламни кашф этишидир [1].

Ушбу мақоланинг мақсади саёҳатномалардаги бадиий ва ҳужжатли унсурлар ўртасидаги диалектик муносабатларни тадқиқ этиш, уларда реалистик тасвир ҳамда поэтик воситаларнинг тутган ўрнини аниқлашдан иборат. Тадқиқотда бадиий-ҳужжатли уйғунлик масаласи Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг «Бобурнома» асари ва замонавий саёҳат адабиёти намуналари таҳлили мисолида ёритилади.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, саёҳат адабиётининг ҳужжатлилик асоси унинг географик, тарихий ва этнографик жиҳатдан воқеликка мослиги билан таъминланади. Саёҳатнома ёзувчиси матнда аниқ вақт (саналар), топонимлар (жой номлари), масофа ўлчовлари ва реал тарихий шахслар ҳақидаги маълумотларни қайд этади. Хусусан, «Бобурнома» асарида Фарғона, Кобул ва Ҳиндистон ўлкаларининг табиий иқлими, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси шу қадар юқори аниқлик билан тавсифланганки, у бугунги кунда ҳам илмий-табиий манба сифатида ўз қимматини йўқотмаган. Бобур борлиқни кузатишда реалистик тасвир принципига ва воқелик ҳаққонийлигига қатъий риоя қилган [2].

Шу билан бир қаторда, жанрнинг соф бадиий хусусиятлари қуйидаги жиҳатларда намоён бўлади:

- Муаллифлик «мен»и ва субъективизм: Саёҳатнома шунчаки қуруқ ахборот ёки ҳисобот эмас. Унда муаллифнинг шахсий кечинмалари ва воқеаларга бўлган ички муносабати устуворлик қилади. Бобурнинг ўз асарида соғинч, мусофирлик изтироби ва ҳайратларини шеърий парчалар (лирик чекинишлар) орқали ифодалаши асарнинг эстетик таъсир кучини оширади.
- Бадиий тасвир воситалари: Матнда ўхшатиш, метафора, эпитет ва муболаға каби усуллар фаол қўлланилади. Муаллиф Фарғона водийси гўзаллигини мадҳ этишда ёки ҳарбий тўқнашувларни тасвирлашда бадиий тил имкониятларидан юксак даражада фойдаланган, бу эса тарихий фактни бадиий образга айлантирган.

- Нарратив стратегия: Воқеалар баёни оддий хронологиядан иборат бўлмай, муайян адабий режа асосида қурилади. Сюжет чизиқлари, характерлар ривожланиши ва драматик конфликтлар асар композициясини ташкил этади.
- Психологизм: Қаҳрамонларнинг руҳий ҳолатини бадиий очиб бериш саёҳатномани насрий жанрларга яқинлаштиради. Масалан, Ҳумоюнмирзонинг хасталик даврида Бобурнинг чеккан руҳий изтиробли кечинмалари жаҳон адабиётидаги энг кучли психологик сахналардан ҳисобланади.

Саёҳат адабиётини бадиийлик даражасига кўра уч тизимга ажратиш мумкин:

1. Ҳақиқий фактлар адабиёти: Бунда ҳужжатлилик устувор бўлиб, бадиий унсурлар маълумотни ифодалаш учун восита вазифасини бажаради.
2. Бадиий-ҳужжатли адабиёт: Факт ва бадиий талқин ўзаро тенг вазнда, симбиоз ҳолатда бўлади (масалан, «Бобурнома», «Сафарнома»).
3. Хаёлий (фантастик) саёҳатномалар: Саёҳат макети ва усули сақлангани ҳолда, воқеалар ва маконлар бутунлай тўқима асосига қурилади (масалан, Ж. Свифтнинг «Гулливернинг саёҳатлари»).

Замонавий глобаллашув даврида саёҳатномаларнинг бадиий табиати «мета-медиумлар» — интернет ва ижтимоий тармоқлар таъсирида жиддий эврилишга учрамоқда. Инстаграм ва бошқа рақамли платформалардаги тревел-блогерлар визуал тасвир (фото, видео) ва қисқа матнлар синтези орқали ҳужжатлиликнинг фрагментар (парчаланган) янги турини шакллантирмоқда. Шунга қарамай, теран таҳлилий саёҳатномалар ҳамон ўз таркибидаги «шоирона ишора» (poetic allusion) ҳамда «илмий детал» (scientific detail) мувозанати билан ажралиб турибди [3].

Жанрнинг бадиий-ҳужжатли табиати унга «трансмиллий транзит» вазифасини бажариш имконини беради. Поэзия жўғрофий ҳаракатнинг рамзий ифодаси сифатида саёҳатномага ўзига хос эстетик руҳ бағишлайди. Т.С. Элиот ёки Элизабет Бишоп каби ижодкорларнинг саёҳат шеърляти бунга яқил мисолдир. Уларнинг асарларида «макон» шунчаки физик нуқта эмас, балки муаллифнинг ички дунёси билан боғланган концептуал кенглик сифатида намоён бўлади [4].

Саёҳатномадаги реализм тушунчаси ҳам ўзига хосдир. Бобур ўз эсдаликларида воқеаларни қандай бўлса, шундай — фақат ҳақиқатни ёзганини таъкидлайди [2]. Бу эса реалистик методнинг юқори кўринишидир. Бироқ ҳужжатли фактни бадиий ишлаш жараёнида муаллиф селекция (айрим деталларни танлаш ёки тушириб қолдириш) усулидан фойдаланади. Бу саёҳатноманинг воқеликни шунчаки акс эттирувчи кўзгу эмас, балки муаллиф нигоҳи орқали йиғилган бадиий мозаика эканини кўрсатади.

Саёҳатноманинг бадиий қиммати унинг трансформацияларга тез мослашувчан (хамелеонсимон) табиатидадир. У ўз бағрида ҳам қадимий эпик анъаналарни, ҳам замонавий автобиографик унсурларни бирлаштира олади. Барна Бижая Басуматарни қайд этганидек, саёҳат адабиёти инсоният маданий тараққиётининг ажралмас қисми бўлиб, у бизга «ўзгалар» дунёсини англаш ва шахсий маданиятимизга четдан назар ташлаш имконини тақдим этади [1].

Пост-пандемия даврида мазкур адабиётда янги бир эстетик йўналиш — «яқинлик эстетикаси» кузатилмоқда. Эндиликда олис мамлакатлар эмас, балки инсонга таниш бўлган, кундалик маконларни қайта кашф этиш, улардаги яширин маъно ва қатламларни излаш замонавий саёҳатномачиликнинг муҳим трендига айланди. Бу эса жанрнинг бадиий имкониятлари чексиз эканлигини, ҳар қандай сиёсий-ижтимоий шароитда у янгича шакл ва мазмун касб эта олишини тасдиқлайди.

Хулоса қилганда, саёҳат адабиёти бадиийлик ва ҳужжатлиликнинг мураккаб симбиотик бирлигидир. Ундаги фактологик асос асарнинг ишончлилигини таъминласа, бадиий тасвир воситалари ва муаллифлик субъективизми унга эстетик куч бағишлайди. Саёҳатнома жанри ўзининг реализми ва ўзига хос поэтикаси билан инсониятнинг борлиқни ва дунё маданиятларини англашдаги энг мукамал адабий воситаларидан бири бўлиб хизмат қилаверади.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Beuria A. An account of the genre, history and growth of Travel Narrative // IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS). — Vol. 28, Issue 3, Series 4 (March, 2023). — P. 48–53. — DOI: 10.9790/0837-2803044853. — e-ISSN 2279-0837, p-ISSN 2279-0845. — URL: <https://www.iosrjournals.org/iosr-jhss/papers/Vol.28-Issue3/Ser-4/E2803044853.pdf>
2. Baburnama // Goodreads. — URL: <https://www.goodreads.com/book/show/34326937-baburnama>
3. Calzati S. Travel Writing between Poetics and Politics: Three Case Studies on the Genre's Mediati(sati)on // Travel, Writing and the Media: Contemporary and Historical Perspectives / ed. by Barbara Korte, Anna Karina Sennefelder. — New York: Routledge — Taylor & Francis Group, 2022. — P. 247-266. — DOI: 10.4324/9781003056133-13. — ISBN 9781003056133. — URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003056133-13/travel-writing-poetics-politics-stefano-calzati>
- Mahmood A. A., Ismael N. A. American Travel Poetry: A Critical Study // Journal of the College of Education for Women. — Vol. 36, No. 3 (Sept. 30, 2025). — P. 1–12. — P-ISSN 1680-8738, E-ISSN 2663-547X. — DOI: 10.36231/coedw.v36i3.1857. — URL: <https://jcoeduw.uobaghdad.edu.iq/index.php/journal/article/view/1856>